

9

Bronnen:

Der Goden Fluit-hemel en 't Uitnemend Kabinet

9.1. 'Veel vermaarde Musicyns'

Voor Paulus Matthijsz als uitgever waren de activiteiten overzichtelijk waar het de publicatie van *Der Fluyten Lust-hof* betrof. Hij behoefde slechts met één componist in contact te staan, één manuscript in ontvangst te nemen, redactionele werkzaamheden te verrichten, waarna hij aan het zetten van de noten kon beginnen. In het geval van *Der Goden Fluit-hemel* en *'t Uitnemend Kabinet* lag dit anders. Bij de totstandkoming van deze verzamelbundels had Matthijsz te maken met 'veel vermaarde Musicyns', zoals de titelpagina van de *Fluit-hemel* vermeldde. Als redacteur zal hij een actieve rol hebben gespeeld bij het verzamelen van repertoire. Dit valt ook af te lezen uit de wervende tekst die hij op de titelpagina's van beide delen van *'t Uitnemend Kabinet* drukte: 'Wy zullen om ons KABINET te beter op te pronken, Jaerlyx al 't geen wy uyt de nieuwe vermaekelykheden kunnen bekomen, aen de Konst-lievers meede deelen.'¹ Hoewel de belofte van een jaarlijkse verversing met een korreltje zout moet worden genomen, streefde Matthijsz kennelijk wel naar een zekere mate van actualiteit. En die actualiteit was onvoorspelbaar. We zullen in dit hoofdstuk zien dat de jonge uitgever zoekende is geweest, plannen heeft gekoesterd die hij uiteindelijk niet kon waarmaken of moest bijstellen. Wat zeker zal hebben gescheeld, is dat Paulus Matthijsz zelf amateur-musicus was en derhalve vanuit een persoonlijke interesse handelde. Hij heeft waarschijnlijk in direct contact gestaan met musici en is mogelijk de spin in een web geweest.

Alvorens de ogen en oren te richten op de verschillende componisten en hun eenstemmige werk, zullen we in dit hoofdstuk de diverse bronnen nader bestuderen, in chronologische volgorde. Het zijn respectievelijk *Der Goden Fluit-hemel* (1644), *'t Uitnemend Kabinet I* (¹1646), *'t Uitnemend Kabinet II* (¹1649), *'t Uitnemend Kabinet I* (²[1654]) en *'t Uitnemend Kabinet II* (²ca.1656). Ook zal de vraag aan de orde

---

¹ Spelling volgens de titelpagina van *'t Uitnemend Kabinet II* (¹1649).

komen of Paulus Matthijsz een aangekondigd derde deel van het *Kabinet* daadwerkelijk heeft doen verschijnen.

De verzamelbundels bevatten één- en meerstemmige muziek, waarvan alleen de eenstemmige tot het onderwerp van deze dissertatie behoort. Voor een overzicht van de complete inhoud van *Fluit-hemel* en *Kabinet* zij verwezen naar een algemeen artikel dat Rudolf Rasch aan deze collecties heeft gewijd.²

9.2. *Der Goden Fluit-hemel* (1644)

Net als de andere druk uit 1644, Jacob van Eycks *Euterpe oft Speel-goddinne*, is *Der Goden Fluit-hemel* slechts in één enkel exemplaar bewaard gebleven. Het bevindt zich in de Koninklijke Bibliotheek Albert I te Brussel.³ Een ander lot dat de twee boekjes delen, is hun incomplete staat. In het geval van de *Fluit-hemel* is de toestand minder ernstig, aangezien geen noten verloren zijn gegaan. Wat ontbreekt, is de eerste (en qua tekst meest uitgebreide) van de twee titelpagina's. Toch is de volledige inhoud van deze pagina wel overgeleverd. Dit is te danken aan het feit dat het boekje in 1646 werd aangeboden op de boekenbeurzen van Frankfurt en Leipzig.⁴ In de *Catalogus universalis pro nundinis Francofurtensibus autumnalibus* van dat jaar staat de titel in vol ornaat vermeld, net als in de Leipziger catalogus.⁵ Naar analogie van andere edities van Matthijsz kan de typografische indeling globaal als volgt worden gereconstrueerd:

DER

G O D E N F L U I T – H E M E L ,

Gesiert met d'alter nieuwste Couranten, Pavanen, Serbanten, Branles,
Almandes, Balleten, &c. meest met verscheyden veranderingen.

Door veel vermaarde Musicyns tot de Fluit en allerley Blaas- en Speel-tuygh, gestelt.

Noch eenighe Couranten, Balletten, Airs, &c. om met 2 a 3 Booven-zanghen, zoo wel voor de
Viool als Fluit, of eenigh Blaas-tuygh te gebruycken.

[EERSTE [drukkersmerk] DEEL]

t' AMSTERDAM, by *Paulus Matthysz.* [in de Stoof-steegh, in de Boek-drukkery gedruckt, 1644.]

---

² Rasch 1972.

³ Appendix A.1: DGF-I.

⁴ Zie Göhler 1902: I, 63 (nr. 1297).

⁵ *Catalogus universalis* 1646 (Frankfurt), fol. [B4]r; *Catalogus universalis* 1646 (Leipzig), fol C2r.

De summiere tekst van de wel bewaard gebleven tweede titelpagina geeft een andere schrijfwijze van de hoofdtitel, *Der Gooden Fluyt Hemel*.⁶ We zullen de gewoonte blijven hanteren de schrijfwijze van de (belangrijkste) eerste titelpagina te volgen, ondanks het feit dat deze in het onderhavige geval niet bewaard is gebleven. De tekst uit de Duitse beurscatalogi is betrouwbaar genoeg om erop te kunnen rekenen dat de weergave van de hoofdtitel overeenkomstig het origineel is.⁷ Als Paulus Matthijsz in 1649 het tweede deel van 't *Uitnemend Kabinet* publiceert, schrijft hij in de opdracht over 'het Speel-boek, der *Goden-Fluit-Hemel*'.⁸

Matthijsz maakt op de titelpagina een tweedeling in het repertoire. Het accent ligt op de eenstemmige werken, die 'meest met verscheyden veranderingen' zijn gecomponeerd voor 'de Fluit en allerley Blaas- en Speel-tuygh', net als Van Eycks *Euterpe oft Speel-goddinne* en later *Der Fluyten Lust-hof*. Blokfluitrepertoire dus, zoals in een *Fluit-hemel* mag worden verwacht. Dan zijn er nog enkele stukken 'met 2 a 3 Booven-zanghen, zoo wel voor de Viool als Fluit, of eenigh Blaas-tuygh te gebruycken.' Hier lijkt Matthijsz het primaat bij de viool te leggen. Er zal een commerciële reden aan ten grondslag hebben gelegen. De desbetreffende ensemblewerken kunnen ook op de handfluit worden uitgevoerd.⁹

Het merkwaardige is dat titel en inhoud in een scheve verhouding tot elkaar staan. Het boekje begint met duetten en geeft vervolgens acht werken in triobezetting.¹⁰ Pas op folio 17a, ruimschoots over de helft, dienen de solostukken zich aan. (zie afb. 29) Wat op de titelpagina als secundair wordt omschreven, blijkt in werkelijkheid het hoofdbestanddeel te zijn. Het lijkt erop dat de uitgever doelbewust op verschillende paarden heeft gewed.

Paulus Matthijsz heeft aan de *Fluit-hemel* weinig redactionele zorg besteed. De foliëring zoals genoemd in het register en de werkelijke foliëring stemmen bijvoorbeeld niet altijd overeen. Ook de nummering van de folio's op de muziekpagina's zelf blijkt niet altijd te kloppen, wat lijkt te duiden op de aanwezigheid van twee zettters, die verschillende muziek onder handen hadden maar meenden dezelfde folio's te zetten.¹¹ Alles wijst erop dat Matthijsz aanvankelijk de bedoeling heeft gehad de noten op vier vellen papier te drukken, wat na snijden, vouwen en binden tot vier katernen (A-D) oftewel 48 pagina's zou leiden: de tweede titelpagina plus 47 pagina's muziek. Zo kwam hij aanvankelijk op folio 25a met een eenstemmige 'Stemme Nova' tot een afronding.¹²

⁶ Deze schrijfwijze is al te vinden in Goovaerts 1880: 373 (nr. 685), waar bovendien sprake is van '27 feuilles' (in plaats van 28). Kennelijk was de onvolkomen staat in 1880 al een feit.

⁷ Er staat één keer 'Balleten' en één keer 'Balletten'. Ook dit zal volgens het origineel zijn geweest. In 1646 stond op de titelpagina van *Der Fluyten Lust-hof I* aanvankelijk 'Balleten', wat in de loop van de drukgang werd gewijzigd in 'Balletten'. Zie 3.3.

⁸ Zie 9.4.

⁹ Waar de notentekst lager gaat dan c' (genoteerd), zijn de noten tevens een octaaf hoger gedrukt om de muziek voor handfluit geschikt te maken. Zie onder meer vb. 325, p. 552.

¹⁰ Van de duetten is de eerste partij telkens op een linkerpagina gedrukt, de onderstem op de rechterpagina en op de kop. Het boekje werd op een vlakke tafel gelegd, de uitvoerenden zaten of stonden aan weerszijden. In de trio's was die oplossing niet mogelijk. Hier geven zowel de linker- als de rechterpagina's delen van de muziek recht op en op de kop.

¹¹ Waar de foliëring 7-8-9-10-11-12-13 had moeten zijn, vermelden de bewuste bladzijden 7-7-9-9-11-11-13.

¹² Omtrent deze 'Stemme Nova', zie 10.6.

R E G I S T E R.

<p>1. Ballet. 2. Ballet. 3. Ballet. 4. Ballet. 5. Ballet. Garint. Poliphemus. 1. Aier. 2. Aier. 1. Courant. Poffilion. Dooden dans. 3. Air. O Kers-nacht. Allemand. Simphonie. 2. Aier. 4. Courant. 1. Ballet.</p>	<p style="text-align: center;">A 2.</p> <p>Fol. 1. 1. 2. 2. 3. 4. 4. 4. 4. 5. 5. 6. 6. 7. 7. 8. 8. 9. 9. 10.</p>	<p>2. Ballet. 3. Ballet Vierde Ballet. Carileen. Comagayn. Paduaen. Frere frapar. Ballet.</p> <p style="text-align: center;">A 3.</p> <p>Als Boxvoetje. 't Hane en 't Henne kray. 1. Allemand. 2. Allemand. 3. Allemand. 4. Allemand. 5. Allemand. 6. Allemand. 1. Boyenzangh. Courante Monsieur. La Boivinette.</p>	<p>10. Kits Allemand. 10. Pavaen de Spangie. 9. Petite Brande. 11. 2. Brande. 11. 3. Brande. 12. 4. Brande. 26 5. Brande. 26 Als Garint. Naerdien u Godlijckheyt. 13. Object dont les. 13. Branle gay. 14. Montirande, Gavotte. 14. Passaly van Meefter Willem. 15. Allemande. 15. Courant Bourbon. 16. Tweede Nachtegael. 16. 'T waren twee Boerinnetjes. Stemme Nova. 17. Florida. 17. Courant Mamdame</p>	<p>18. 19. 19. 20. 20. 21. 21. 21. 21. 21. 21. 21. 21. 21. 21. 23. 23. 23. 24. 24. 25. 25. 25. 25. 26</p>
---	---	--	--	--

AFBEELDING 29 *Der Goden Fluit-hemel*, inhoudsopgave

Niettemin volgt nog één dubbelfolio waarin de planmatigheid van het boekje wordt verstoord. Op de eerste bladzijde ervan, folio 25b, staat behalve een eenstemmig werkje, getiteld 'Florida', een tweestemmig 'Frere Frapar' van een componist die zich cryptisch 'Al pratende' noemt. De volgende twee pagina's zijn gereserveerd voor een ongetiteld variatiewerk van 'P.M', met wie Paulus Matthijsz zelf was bedoeld. Ook op de allerlaatste pagina staat behalve een eenstemmig werk ('Courante Madamme') een duet ('Ballet').

Vanwaar dit rommelige einde? De toevoeging van een extra dubbelfolio lijkt op het eerste gezicht geen efficiënte maatregel, maar dat was het juist wel. Na het zetten (en drukken) van de muziek, of nadat dit werk vrijwel gedaan was, moest de definitieve titelpagina nog worden gedrukt, met in het kielzog daarvan de opdracht en de inhoudsopgave. Dit nam samen één dubbelfolio in beslag. Hetzelfde deed zich, terzelfder tijd, voor bij Jacob van Eycks *Euterpe oft Speel-goddinne*. De inleidende pagina's van de twee boekjes konden mooi op één vel worden gedrukt, wat meteen het enig denkbare praktische voordeel is van de 'tweeling-uitgaven'. Maar met twee dubbelfolio's schoot nog altijd één dubbelfolio over. Voor dit resterende vel zal Matthijsz op het laatste moment een bestemming hebben gezocht in de vorm van een toevoeging aan zijn *Fluit-hemel*.¹³

Dat het zo gegaan is, lijkt te worden bevestigd door een vergelijking tussen de inhoudsopgave en de werkelijke inhoud. Hiertussen bestaan grote verschillen, zoals Tabel 10 laat zien.

¹³ In 1649 zou op een 'overschietend' dubbelfolio de *Vertoninge en onderwyzinge op de hand-fluit* worden gedrukt. Zie 9.5.

TABEL 10 *Der Goden Fluit-hemel*: inhoud van het laatste dubbelfolio (E1-E2)

Titel [bezetting]	Werkelijke foliëring	Foliëring volgens register
Frere frapar [a2]	25b	26
Florida [a1]	25b	25
'P.M', naamloos werk [a1]	26ab	–
Courante Madamme [a1]	27a	26
Ballet [a2]	27a	26

Klaarblijkelijk was de inhoudsopgave al gezet terwijl Matthijsz nog gelegenheid had over de inhoud van de laatste bladzijden te twijfelen. Het titelloze variatiewerk op folio 26ab was aanvankelijk niet voorzien. Had Matthijsz zelfs geen tijd meer om er een titel voor te bedenken? De twee bladzijden waren aanvankelijk gereserveerd voor de duetten 'Frere Frapar', 'Ballet' en de eenstemmige 'Courante Madamme'. Folio 27a was in eerste opzet waarschijnlijk bestemd blanco te blijven. Misschien heeft een zuinige koopmansgeest de uitgever uiteindelijk ertoe bewogen van dit plan af te zien. Wat Matthijsz met folio 25b voorhad, blijft onduidelijk. Volgens de inhoudsopgave had hij hieraan alleen het eenstemmige 'Florida' toegewezen, een werkje dat slechts één regel in beslag neemt.

Paulus Matthijsz heeft *Der Goden Fluit-hemel* opgedragen aan een zekere Adriana vanden Bergh, die een virtuoos blokfluitiste moet zijn geweest. De opdracht is gedateerd op 1 augustus 1644. Zoals we hebben gezien kon Jacob van Eyck enkele dagen later een exemplaar naar Constantijn Huygens sturen, toegevoegd aan een exemplaar van *Euterpe oft Speel-goddinne*.¹⁴ De tekst van de opdracht is interessant, onder meer omdat Matthijsz onthult dat Adriana op haar handfluit canzona's en sonates speelde van Italiaanse componisten als Giovanni Battista Buonamente, Tarquinio Merula en Marco Uccellini.¹⁵ De tekst van de opdrachtpagina luidt als volgt:

Aen de E. Juffrouw ADRIANA vanden BERGH.

E. JUFFROUW.

Wel te recht zeytmen dat de Gooden alles om arbeyt verkopen. Dat dit waer sy blyckt by u klaerlijck. Want overlanghe tijd van u E. gehoort hebbende, dat ghy de handfluyt heel in u gewelt had, ben ick met begeerte bevanghen geweest, om eens u E. soet gefluyt te hooren; waer toe ick gelegentheyt gekregen hebbende, bevand dat de daed noch veel van 't seggen verscheelde. Want ick hoorde dat ghy niet als men gemeenlijck doet, een deuntje tiereliert en daer mede ophout, maer dat ghy u niet

¹⁴ Zie 3.2.

¹⁵ In de Nederlanden was de handfluit op c" het meest gangbare type, in Italië echter de altfluit op g'. In de Republiek zal daarom een heel ander repertoire geschikt voor de handfluit bevonden zijn geweest dan in Italië. Zie ook de hoofdstukken 1 en 11.

ontzaeght, onder alderleye instrumenten uwe stem met een vaste maet en soete maniere te speelen, zoo dat al 't geen Italiën en andere Landen, ons vande Speelkunst hebben mede gedeelt, van u E. is doorspeelt en als opgegeten. Jae, soo G.B. Buonamente T. Merula M. Ucellini en andere uytnemende Phoenixen dezer edeler konste u E. hoorden, zy zouden sich op 't hooghste verwonderen, en sich verheugen dat haere arbeydt, die sy aengewent hebben, om zware speelstukken te maken, zoo danckbaerlyck wort aengenoomen en datse zoo veele vruchts kan uytwercken, dat daer door zulcken jonghen spruyt tot uytvoeringe van haer ooghwit is opgeweckt. Hierom E. Iuffrouw, ben ick gedwonghen geweest; u E. deze myne Fluyt Hemel, op te offeren, met beede u E. niet te stooten aen de kleynicheyt van dit werck, maer gedencken, dat een spruyt doorden tyd een boom wert: gelyck ick vertrouwe dat deze Fluyt Hemel van dagh tot dagh oock zal aen groeyen en tot een volmaectt werck op wassen: en dat ghy deze myne genegentheyt, met sulck een hert wilt aennemen, als ick u E. dit opdraghe: wenschende u E. voorts onder de bescherminge Godes en sal altijd blyven.

U E. dienaer

In Amsterdam 1. Augusti, 1644.

PAULUS MATTHYSZ.

Aen de selfde.

'T Scheen dat *Euterpes* geest van nieuws was wederbooren,
 Wanneer ick quam de Fluyt van ADRIANA hooren:
 Een wonder van ons eeuw, dat een zoo jonghe Maeght,
 Den *Lauwer* op *Parnas*, voor alle Maeghden draeght. *Musica tollit curas.*

Wie was deze bijzondere muze, die Matthijsz tot zulke bewonderende taal bewoog? Mogelijk was Adriana vanden Bergh dezelfde als de latere actrice Ariana (Adriana) Nooseman (Noozeman), een omstreeks 1620 geboren dochter van Adriaan van den Bergh uit Utrecht.¹⁶ Deze acteur en toneelschrijver gaf leiding aan een eigen reisgezelschap, dat in 1645 de acteur, danser en zanger Jillis Nooseman in de gelederen opnam. Tussen Nooseman en Van den Berghs dochter Ariana ontloek een liefde die omstreeks 1650 tot een huwelijk leidde. Op 19 april 1655 was Ariana de eerste vrouw die als actrice op het toneel van de Amsterdamse Schouwburg stond. Ze zou uitgroeien tot een beroemdheid en vele rollen voor haar rekening nemen. Ze overleed in de bloei van haar leven en werd op 7 december 1661 in de Oude Kerk van Amsterdam begraven.

Wanneer de dochter van Adriaan van den Bergh omstreeks 1620 is geboren en omstreeks 1650 in het huwelijk is getreden, zou de opdracht van Matthijsz uit 1644 aan 'een zoo jonge Maeght' aan een juist adres gericht zijn geweest. Dat deze acteursdochter uit een kunstzinnig milieu kwam, is wel zeker. Uit notariële akten blijkt overigens dat zij niet kon schrijven. Maar is dit een reden aan te nemen dat zij geen noten kon lezen of blokfluit kon spelen? De actrice is muzikaal onderlegd geweest: in vrijwel al haar succesrollen heeft zij gezongen.¹⁷

Toch is het geen uitgemaakte zaak dat de actrice en de blokfluitiste dezelfde persoon zijn geweest. In 1649 droeg Paulus Matthijsz ook het tweede deel van 't *Uitnemend Kabinet* aan Adriana vanden Bergh op.¹⁸ In de herdruk van omstreeks 1656 is de

¹⁶ Gegevens omtrent A(d)riana van den Bergh zijn ontleend aan Kossmann 1915, Albach 1977 en Albach 1996.

¹⁷ Veldhorst 2004: 216 (noot 156).

¹⁸ Zie 9.4.

opdracht echter verdwenen. Het zou kunnen betekenen dat de musicienne in de tussentijd was overleden. En dit zou weer harmoniëren met een anoniem gedicht uit 1653, *De geest van Matheus Gansneb Tengnagel, in d'andere wereltd bij de verstorvene poëten*, waarin de dichter Tengnagel in de hemel 'Van den Berghs Adriaentje' ontmoet.¹⁹ Dit geschrift suggereert dat Tengnagel ooit een verhouding met het meisje heeft gehad.

Wanneer de musicienne toch dezelfde persoon is geweest als de latere Ariana Nooseman, zijn er ook andere redenen te bedenken waarom Matthijsz omstreeks 1656 van het herdrukken van de opdracht heeft afgezien. Ze was dan inmiddels getrouwd, waarmee de opdracht als een ongeoorloofde vrijpostigheid zou kunnen zijn opgevat. En Ariana was een beroemde actrice geworden, die mogelijk niet meer met haar muzikale verleden geassocieerd wilde worden. Er kan in de tussentijd ook een verwijdering zijn opgetreden tussen de uitgever en de musicienne.

Hoe het ook zij, Paulus Matthijsz vraagt Adriana vanden Bergh zich niet te storen aan de 'kleynicheyt' van de *Fluit-hemel*. Dit zal in de eerste plaats als een beleefde vorm van nederigheid moeten worden opgevat, maar ver bezijden de waarheid was het niet. Voor een blokfluitiste die zich met het werk van de grootste Italiaanse componisten bezighield, was er slechts bescheiden solowerk in het bundeltje te vinden. Wat *Der Goden Fluit-hemel* betreft zullen we ons in het volgende hoofdstuk beperken tot de bespreking van de navolgende eenstemmige variatiewerken, dertien in getal:

P[aulus] M[atthijsz]	Courante Monsieur	fol. 17a
Anonymus	La Boivinette	fol. 17b
P[aulus] M[atthijsz]	Kits Allemande	fol. 18ab
Pieter de Vois	Pavane de Spanje	fol. 19a
Anonymus	Petite Brande	fol. 19b
Anonymus	Tweede Brande	fol. 20a
Anonymus	Derde Brande	fol. 20b
Anonymus	Naer dien u Godlyckheyt	fol. 21a
Anonymus	Allemande	fol. 23b
Anonymus	Courante Bourbon	fol. 24a
Anonymus	Tweede Nachtegaeltje	fol. 24b
Anonymus	Stemme Nova	fol. 25a
P[aulus] M[atthijsz]	[zonder titel]	fol. 26ab

Buiten beschouwing blijven de solowerken zonder variatie(s), bestaande uit volkswijsjes (zoals 't Waren twee Boerinetjes') of dansmelodieën ('Courante Madamme'; vgl. 'Courante Monsieur'). De drie anonieme 'Brandes', die elk één variatie hebben, worden gevolgd door een 'Vierde Brande' en 'Vijfde Brande' zonder variatie. Een variatiewerk dat 'Passasi, van M. Willem' heet, is zo duidelijk een vioolwerk dat het om die reden buiten beschouwing blijft.²⁰

¹⁹ Tengnagel 1965: 548 (r. 513ff).

²⁰ Voor een facsimile, zie vb. 1, p. 129.

9.3. 't *Uitnemend Kabinet I* (1646)

Hoewel *Der Goden Fluit-hemel* als een eerste deel werd gepresenteerd en Paulus Matthijsz de hoop uitsprak dat de spruit zou uitgroeien tot een boom, zette hij de telling van zijn reeks verzamelbundels niet meteen voort. In 1646 verscheen opnieuw een eerste deel, deze keer van een collectie met de titel 't *Uitnemend Kabinet*.

Bij het werk van Jacob van Eyck vond op hetzelfde moment een titelwijziging plaats terwijl de telling wél werd voortgezet: na *Euterpe oft Speel-goddinne I* verscheen in 1646 immers *Der Fluyten Lust-hof II*. In 1644 moet het plan al hebben bestaan voor een nieuwe druk van het eerste deel, dat eenvoudig kon worden omgedoopt tot *Der Fluyten Lust-hof I*.²¹ Waarom heeft Matthijsz niet iets dergelijks gedaan in het geval van de verzamelbundels? Een eventuele herdruk van de *Fluit-hemel* had probleemloos 't *Uitnemend Kabinet I* kunnen heten, zo 'fluithemels' was de collectie tenslotte niet. Wellicht was Matthijsz onzeker over de toekomst van het project, had hij twijfels omtrent de waarde van de *Fluit-hemel* en besloot hij daarom veiligheidshalve tot een nieuwe start.

Het eerste deel van 't *Uitnemend Kabinet* oogt inderdaad als iets geheel nieuws. Van de handfluit ontbreekt op de titelpagina elk spoor, de muziek wordt gepresenteerd als zijnde 'om met 2. en 3. Fioolen, of ander Speel-tuigh te gebruiken.' De volledige tekst van de titelpagina luidt:

'T UITNEMENT
K A B I N E T ,

Vol Paduanen, Allmanden, Sarbanden, Couranten, Balletten, Intraden, Airs, &c.
En de nieuwste Voizen, om met 2. en 3. Fioolen, of ander Speel-tuigh te gebruiken.
Van de alder-konstighste Speel-meesters, en Lief-hebbers,
van de geluyt kavelingh, (dezer tydt), by een gestelt.

*Wy zullen om ons KABINET te beter op te proncken, Jaerlycx al 't geen wy uyt de nieuwe
vermaeckelyckheden kunnen bekomen, aen de Konst-lievers meede deelen.*

EERSTE [Drukkersmerk] DEEL.

't Amsterdam, by *Paulus Matthysz.* in de Stoof-steegh, in 't Musyc-boek, gedrukt.

Hoewel deze eerste en belangrijkste titelpagina de schrijfwijze 't *Uitnement Kabinet* geeft, zullen we als basis toch voor de spelling 't *Uitnemend Kabinet* kiezen. Deze schrijfwijze wordt op de tweede titelpagina gehanteerd, op het omslag van het basboekje dat los was bijgeleverd, en is bovendien standaard in het tweede deel van het *Kabinet*. De spelling 'uitnemend' wint derhalve in kwantitatief opzicht van 'uitnement', en is ook in modern Nederlands de enig juiste.

---

²¹ Met het oog hierop deed Van Eyck aan Constantijn Huygens het verzoek de notentekst te corrigeren. Zie 3.2.

Merkwaardig is de aangegeven bezetting wel. Werken voor drie violen komen in de bundel niet voor.²² Is van drie instrumenten sprake, dan betreft het twee melodiestrumenten en een bas. Eenstemmige werken worden op de eerste titelpagina in het geheel niet vermeld, terwijl ze er wel degelijk zijn. De tweede titelpagina is wat dit betreft juist. Deze vermeldt, omkaderd door de weelderige randversiering die ook gebruikt werd voor de tweede titelpagina van *Der Fluyten Lust-hof II* (1646), de tekst: ‘t Uitnemend KABINET / konstelijk gefigureerd, door de alder konstighste Musicyns / deser Eeuw. / a 1.2.3. Om op Snaer en allerlei Blaes-tuigh te gebruiken.’²³

Waar werken buiten de toonvang van de handfluit treden, zijn geen pogingen ondernomen een alternatief te bieden, zoals in *Der Goden Fluit-hemel* het geval was. Toch wordt de fluit wel genoemd, zij het slechts in een wervend achtregelig gedicht van een zekere du Rieu dat aan de notentekst voorafgaat:

Aen de Musicyns,
Op 't Cabinet van P.M.

Al 't fraays, 't welck geestigh breyn had tot vermaek geschaapen,
Of wat een Phoenix raars tot lust alleen bezat,
Al 't geen Terpsichore koos voor haar waardste schat
Omvaet nu 't Kabinet, en isser uit te raapen.
Komt dan Kunst-lievers, koopt, elkx gaangh is hier te haalen,
't Is voor de Fluyt, Fiool en alderley gespeel:
Dit boek is niet te dier al kosten 't eens zoo veel,
De kunst, daer 't meede pronkt, en kan men niet betaalen.

du Rieu.

Dit gedicht geeft een nadere verklaring van de titel. Een kabinet was een pronkkast, zoals die halverwege de zeventiende eeuw geliefd was in welgestelde kringen.²⁴ Het kabinet als uiting van pronkzucht vindt zijn bakermat in Augsburg. Ook Antwerpen zou een centrum van kabinetbouw worden. In Amsterdam ontstond een afwijkende Hollandse traditie, met de meubelmaker Herman Doomer (ca. 1595-1650) als belangrijkste vertegenwoordiger: een gesloten kastvorm, zonder de ingewikkelde structuren die de kabinetten uit Augsburg en Antwerpen kenmerkten. (afb. 30) Verschillende van zulke kabinetten zijn nog te bewonderen in het Amsterdamse Rijksmuseum. Het was in de zeventiende eeuw modieus om een boekwerk als ‘Kabinet’ te presenteren.²⁵

²² Mogelijk heeft Matthijsz in een vroeg stadium het plan gehad de driestemmige werken uit de *Fluit-hemel* in 't *Uitnemend Kabinet I* te doen verschijnen. Ook dit kunnen verklaren waarom hij met de telling opnieuw is begonnen.

²³ Een facsimile van de tweede titelpagina van *Der Fluyten Lust-hof II* (1646) is weergegeven in Van Baak Griffioen 1991: 53.

²⁴ Baarsen 2000.

²⁵ Voorbeelden zijn het *Princelijck cabinet* van Nicolaes de Clerck (1625), 't *Stichtelijck cabinet* van C.P. Biens (1640), het anonieme *Venus cabinet, ontslooten op 't huwelijckx banket vanden eerwaardigen bruydigom sr. Jacob de Frans, ende de seer eerbare deugdenrijcke bruyt juff. Margrieta Wachters. In echt verknocht in Amsterdam den 8 julii, 1642* (1642), het *Profijtelijck cabinet, voor den christelijcken jongelingh* van C[ornelis] P[ietersz] B[iens] (1642), *Het cabinet der godsaligheyt* van Christophorus Love (1658) en *Het cabinet der mineralen, metalen en berg-erts* (1670) van Goosen van Vreeswijk.

De dichter du Rieu beschrijft Matthijsz' *Kabinet* als de kast waarin de schatten van de muze Terpsichore worden bewaard. Achter de toevoeging 'Uitnemend' kan een woordspeling worden vermoed. Enerzijds betekent het 'excellent', anderzijds heeft het ook met 'uitnemen' te maken: de schat van Terpsichore 'isser uit te raapen.'

Paulus Matthijsz droeg dit eerste deel van zijn *Kabinet* op aan Pieter Pers uit Amsterdam en Kornelis Kist uit Leiden. Beiden waren amateurmusicus, en Matthijsz had getuige zijn eigen woorden van hun kunst mogen genieten. Van Kist zijn diverse werken in de verzameling opgenomen, van Pieter Pers had *Der Goden Fluit-hemel* een tweestemmige 'Carileen' bevat. De tekst van de opdracht is lang, bevat veel mythologische verwijzingen en weinig dat informatie verschaft omtrent de geadresseerden. Matthijsz schrijft het genoeg te vinden als hij bij de goedwillige dank verdient, 'tot welckers vermaeck ick dit Kabinet vol konstige stuckjens verzien hebbe, en nu open stelle.' Opnieuw zien we de beeldspraak van het openstellen van een pronkkast.

AFBEELDING 30 Kabinet van Herman Doomer
Amsterdam, Rijksmuseum

't *Uitnemend Kabinet I* bevat zestig werken, waarvan zestien anoniem. Bepalen we ons tot de ongeleide solowerken, dan zijn we snel klaar: het zijn er niet meer dan vier. Het praeludium van Johan Schop waarmee het *Kabinet* wordt geopend, is een compositie voor viool (met dubbelgrepen). De drie werken die eventueel als solorepertoire voor de handfluit kunnen worden aangemerkt, zijn twee fantasieën van Pieter de Vois en een curieus variatiewerk op 'Je ne puis eviter' dat behalve de naam van Pieter de Vois ook die van Steven van Eyck en Jacob van Eyck draagt. De composities zijn niet gegroepeerd:

Pieter de Vois, Steven & J. van Eyck	'Je ne puis eviter'	fol. 10ab
Pieter de Vois	Fantasia [in F]	fol. 11b
Pieter de Vois	Fantasia [in g]	fol. 26b

Matthijsz dateerde de opdracht op de eerste dag van de grasmaand (april). Toen hij op 7 april een advertentie plaatste in de *Courante uyt Italien ende Duytschlandt*, waarin

hij de publicatie van het tweede deel van *Der Fluyten Lust-hof* en het eerste deel van *'t Uitnemend Kabinet* bekendmaakte, waren de drukken dus net gereed gekomen.²⁶

De vraag is welk praktisch voordeel heeft bestaan voor deze tweelinguitgaven uit 1646. *Euterpe oft Speel-goddinne* en *Der Goden Fluit-hemel* hadden het nodige met elkaar gemeen – beide fluitbundels tenslotte – en konden mooi als combinatie worden verkocht. Voor de sterk heterogene drukken uit 1646 ligt dit minder voor de hand. Toch zijn er voldoende aanwijzingen dat Matthijsz op een gecombineerde verkoop heeft gemikt. Vergelijken we de tweede titelpagina's van *Der Fluyten Lust-hof II* en *'t Uitnemend Kabinet I*, dan is te zien dat Matthijsz zich op hetzelfde segment van zijn cliëntèle richt: de tweede titelpagina van de *Lust-hof II* vermeldt 'II. Deel, Om op Snaer en allerlei Blaes-tuigh te gebruiken.', het *Kabinet I* was eveneens 'Om op Snaer en allerlei Blaes-tuigh te gebruiken.'

Een gecombineerde verkoop wordt op verschillende manieren bevestigd. In de bibliotheek van het Koninklijk Conservatorium in Brussel zijn beide titels uit 1646 aanwezig, apart gebonden maar niet in originele banden. (Het exemplaar van *'t Uitnemend Kabinet I*, beide stemboekjes bevattend, is het enig overgebleven origineel van de eerste druk.) Deze exemplaren van *Lust-hof* en *Kabinet* stammen beide uit de collectie van R. Wagener.²⁷ Vrijwel identieke vlekpatronen ten gevolge van waterschade wekken de suggestie dat ze vroeger samengebonden zijn geweest. In 1649 bevatte de bibliotheek van de Portugese koning João IV zowel het tweede deel van de *Lust-hof* als het eerste deel van het *Kabinet*, in de inventaris gecombineerd onder één nummer wat op een samengebonden staat wijst.²⁸ Een tweede exemplaar van de eerste druk van *Der Fluyten Lust-hof II*, bewaard in het Nederlands Muziek Instituut (voorheen: Gemeentemuseum) te Den Haag, is vroeger echter met *'t Uitnemend Kabinet II* (1649) samengebonden geweest, waarbij het *Kabinet* aan de *Lust-hof* voorafging.²⁹

9.4. *'t Uitnemend Kabinet II* (1649)

Het tweede deel van *'t Uitnemend Kabinet* (1649) kan als opvolger en plaatsvervanger worden beschouwd van *Der Goden Fluit-hemel* (1644). Een parallele situatie doet zich voor in het oeuvre van Jacob van Eyck: *Der Fluyten Lust-hof I* (1649) is immers de tweede, vermeerderde druk van *Euterpe oft Speel-goddinne* (1644). Vrijwel alle duetten en trio's uit de *Fluit-hemel* keerden in dit tweede *Kabinet* terug.³⁰ De

²⁶ Zie 3.3.

²⁷ Appendix A.1: DFL-II¹(2) & UK-I¹(1).

²⁸ Vasconcellos 1874: 514-515 (nr. 935). 'Der Fluiten Lusthop [sic]: Jardim de frautas [sic] plantado com *Psalmos, Pavanas, Alemanes, Courantes, Baletes, & Ayres, por* JACOBO VAN EICH. Mestre da musica das campanas de Utrecht.' 'O SONANTE CABINET, Cheio de *Pavanas, Alemanas, Sarabandes, Courantes, Baletes, Entradas, & Ayres*, para se cantar com duas, & tres Violas, ou outros instrumentos, com algumas obras, para Violas de Arco. JOÃO SCHOPEN, & outros.' Zoals Van Baak Griffioen (1991: 63) al vaststelde, moet de *Lust-hof* het eerste deel zijn geweest, gezien de zinsnede 'plantado com' ('beplant met'), die alleen voorkomt op de titelpagina van het eerste deel. Welk deel van het *Kabinet* wordt bedoeld, is op het eerste gezicht moeilijker te beoordelen. De titelpagina's van beide delen bevatten een vrijwel identieke tekst, en in beide bundels zijn werken opgenomen van Johan Schop. Het eerste deel is echter de enige bundel die met een werk van Schop opent, zodat *'t Uitnemend Kabinet I* bedoeld zal zijn. Het tweede deel is ook om een andere reden een minder voor de hand liggende mogelijkheid. Het verscheen in het voorjaar van 1649. De Portugese inventaris werd in datzelfde jaar in Portugal door Paul Craesbeeck gedrukt.

²⁹ Zie Appendix A.1: DFL-II¹(1) & UK-II¹(2). Scheurleer 1893: 442.

³⁰ Vgl. Rasch 1972: 185-187 en 192-196.

variatiowerken uit de *Fluit-hemel*, anoniem of niet, kwamen daarentegen te vervallen. De spruit was inderdaad uitgegroeid tot een boom: bevatte de *Fluit-hemel* 62 werken, het *Kabinet II* heeft er 106.

De tekst van de eerste titelpagina is vrijwel identiek met die van het eerste deel:

'T U I T N E M E N D
K A B I N E T,

Vol Pavanen, Almanden, Sarbanden, Couranten, Balletten, Intraden, Airs &c.
En de nieuwste Voizen, om met 2 en 3 Fiolen, of ander Speel-tuigh te gebruiken.

Van d' Alder-konstighste Speel-meesters, (dezer tyd,) gestelt.

*Wy zullen om ons K A B I N E T te beter op te pronken, Jaerlyx al't geen wy wyt de nieuwe
: vsmackelykheden kunnen bekomen, aan de Konst-lievers medede deelen.*

Ook eenige stukken voor 2. Fiolen de Gamba. met een korte onderwyzinge op de Hand-fluit.

T W E E D E

D E E L.

t' AMSTERDAM, by Paulus Matthyfz. in de Stoof-steen, in 't Muzyk-boek, gedrukt. 1649.

AFBEELDING 31 't *Uitnemend Kabinet II* (1649), titelpagina

Bij het noemen van de componisten zijn de 'liefhebbers' ('amateurs') verdwenen. Opvallend is de toevoeging 'met een korte onderwyzinge op de Hand-fluit'. Is dit tweede deel van het *Kabinet* dan toch te beschouwen als een nieuwe *Fluit-hemel*, al is het maar zijdelings? In Matthijsz' nieuwe opdracht aan Adriana vanden Bergh, deze keer geroemd om haar kunst op de viola da gamba, lijkt het er wel op:

Aan d' E. Konst-rykke
Juff^r. ADRIANA vanden BERGH.

Myn Druk-pers altyd belust om de Konstlievende te vermaken, heeft voor dezen de vrymoedigheyd durven nemen om Uw E. het Speel-boek, der *Goden Fluit-Hemel* op te offeren, en dat met den glans van Uw E. naam haar konst te verheerlyken; en bevond dat zy d'eere heeft genooten, niet alleen van Uw E. geest te verheugen, maar ook andere door Uw E. geestigheid zoo zoet te onderhouden, dat sdie fraeye Speel-stukken haar volmaaktheid scheenen t'ontfanghen door den schoonen toon daar mede Uw E. dezelve heeft op-geheven. Zoo helder klonk in dien tydt Uw E. Fluit, daar al de wereld met verwonderingh lof van spreeckt; En gelyk Uw E. de natuure te baat heeft, en d'aartigheid van handelingh Uw E. kloek vernuft niet ontvalt, zoo hoort men nu als op-getogen, de zoete snaaren van Uw E. *Fiool de Gamba* door haar zuiver geluid de keurighe ooren der Speel-meesteren vernoegeen, die van Uw E. (als een der *Zangh- en Speel-Godinnen, vanden Bergh Parnassus*) hun beste stukken wenschen te laten goet keuren, en daar in zich gelukkig achten, dat zy Uw E. behaagen moghen.

Derhalven zal het Uw E. gelieven niet ongerymt te vinden, dat ik op 't oordeel van zoo veele Konstlievende vertrouwende, wederom koom openen dien *vernieuwden Hemel*, vervult met klancken uit het Hooge koor der vermaarde Meesters, die naar den aart der edele zielen, alleen gunst zoeken, by zulk een uit-geleerde Meestersse, aan wien ik ten hooghsten verplicht ben te blyven

Uw E.

Dienstwilligste Dienaar

PAULUS MATTHYSZ.

Matthijsz veroorlooft zich een woordgrapje als hij Adriana's achternaam gebruikt om haar een muze te kunnen noemen 'vanden Bergh Parnassus'. De uitgever refereert aan *Der Goden Fluit-hemel*, maar als hij het *Kabinet* als opvolger moet benoemen, laat hij de fluit achterwege en spreekt hij slechts over een '*vernieuwden Hemel*'.

Toch is de aanwezigheid van een korte onderwijzing op de handfluit niet zo vreemd. Weliswaar zijn de variatiewerken voor de handfluit uit *Der Goden Fluit-hemel* niet teruggekeerd, maar er zijn tien nieuwe voor in de plaats gekomen, van respectievelijk Jacob van Noordt (7) en Johan Dix (3).³¹ Net als in de *Fluit-hemel* staan de solostukken achter in de bundel:

Jacob van Noordt	Petit Branle 1	fol. 32a
Jacob van Noordt	Petit Branle 2	fol. 32b
Jacob van Noordt	Petit Branle 3	fol. 32b-33a
Jacob van Noordt	Petit Branle 4	fol. 33ab
Jacob van Noordt	Petit Branle 5	fol. 33b
Jacob van Noordt	Frere Frapar	fol. 34ab
Jacob van Noordt	Malle Symen	fol. 35ab
Johan Dix	Courante la Royale	fol. 36ab
Johan Dix	Frans Air [I]	fol. 37ab
Johan Dix	Frans Air [II]	fol. 37b-38a

In *Der Goden Fluit-hemel* waren drie van de vijf 'Petits Branles' gevarieerd door een anonieme componist, nu zijn ze dus alle vijf van figuraties voorzien. Toch was de cyclus hiermee nog niet compleet, er hebben tien van deze 'Petits Branles' bestaan.³² Los van de variaties van Van Noordt drukte Paulus Matthijsz ze in '*t Uitnemend Kabinet II* alle tien in ongeornamenteerde gedaante met begeleiding van een bas. Bij de variaties van Van Noordt plaatste hij de kanttekening: 'Hier kan het Laeghstegeluid, fol. 13 in 't Laeghste-geluid oock tegen gespeelt werden.' Aldus wordt gesuggereerd dat Van Noordts variaties zouden passen bij de baspartijen die de ongefiguureerde branles begeleidden. Dit is echter geenszins het geval, de variaties komen op tal van plaatsen in conflict met de noten van de bas.³³

³¹ In de originele bronnen zijn de namen gespeld als Jacob van Noort en Johan Dix. 'Van Noordt' en 'Dix' zijn de schrijfwijzen die de componisten zelf hanteerden.

³² De eerste vijf ervan komen als 'De X Brandekens' voor in het Klavierboek van Arendonk. *Zuid-Nederlandse klavecimbelmuziek*, Klavierboek van Arendonk, nr. 9 (pp. 7-9). De muziek uit de eerste branle komt al in 1627 met de wijsaanduiding 'Ne vous offenez ma Dame' voor in de *Amsterdamsche Pegasus* (p. 4 & 166). Zie Spiessens 1991: 78 & 80 (noot 117).

³³ Zie verder 10.2.2.

Matthijsz lijkt de solocomposities voor de handfluit te hebben gebruikt om de gecombineerde verkoop van *Lust-hof I* en *Kabinet II* te stimuleren. Hij reserveerde hiertoe een gedeelte van de oplage, zoals we reeds hebben gezien in hoofdstuk 3. In een origineel exemplaar van *Der Fluyten Lust-hof I* (²1649), zich bevindend in de Amsterdamse Toonkunstbibliotheek, bevat de inhoudsopgave niet alleen de werken van Jacob van Eyck maar worden rechtsonder ook de bovenstaande tien werken van Van Noordt en Johan Dixx vermeld, compleet met de bijbehorende foliëringen uit het *Kabinet II*, waarmee het is samengebonden (afb. 28, p. 121).³⁴ In de inhoudsopgave van het *Kabinet II* ontbreken ze. Deze bibliografische kruisbestuiving, in combinatie met de aanwezigheid van een onderwijzing op de handfluit, geeft aanleiding de genoemde werken van Dixx en Van Noordt als blokfluitrepertoire te kwalificeren.

Een tweede originele combinatie van *Lust-hof I / Kabinet II* uit 1649, in Edinburgh, bevat deze kruisbestuiving niet.³⁵ Hier zijn de inhoudsopgaven van beide bundels anders samengesteld: die van de *Lust-hof* vermeldt alleen de werken van Jacob van Eyck, de solostukken van Van Noordt en Dixx staan keurig in het register van het *Kabinet*. Dit toont aan dat Matthijsz een gedeelte van de oplage voor gekoppelde verkoop heeft bestemd en een andere gedeelte voor afzonderlijke distributie.

Dat de Edinburghse exemplaren voor gescheiden verkoop bestemd waren maar niettemin samengebonden zijn, wekt enige bevreemding. Het zou erop kunnen wijzen dat Matthijsz zijn schatting niet helemaal juist heeft gemaakt en eerder dan verwacht door de voorraad combinatie-bundels heen is geraakt. Toch is deze gevolgtrekking te voorbarig. In Berlijn bevindt zich een exemplaar van het *Kabinet II* uit 1649 in combinatie met het tweede (!) deel van de *Lust-hof*, in de druk uit 1654.³⁶ Het is een ongewone combinatie. Hier zou men in het *Kabinet* ten minste een volledige index verwachten. De solostukken staan echter niet vermeld. Het is dus een exemplaar dat officieel bedoeld was om samengebonden met het eerste deel van de *Lust-hof* te worden verkocht. De inhoudsopgave van de bijgebonden *Lust-hof II* vermeldt de werken evenmin.

Het Berlijnse convoluut kan niet eerder dan in 1654 samengesteld zijn, het jaar immers waarin de tweede druk van *Der Fluyten Lust-hof II* het licht zag. Kennelijk was toen nog een exemplaar van het *Kabinet II* (1649) voorradig dat voor gekoppelde verkoop bestemd was. Kort daarna, tussen 1654 en 1657, zou 't *Uitnemend Kabinet II* reeds een nieuwe druk krijgen. Het lijkt erop dat Matthijsz een goed systeem heeft uitgedacht waarmee vervolgens de hand is gelicht.

9.5. Excursie: de *Vertoninge en onderwyzinge op de hand-fluit*

De op de titelpagina van 't *Uitnemend Kabinet II* genoemde 'onderwyzinge' is de *Vertoninge en onderwyzinge op de Handfluit*, een drie pagina's tellende instructie die in onze tijd tot allerlei misverstanden heeft geleid. (afb. 32) Twee van de drie bewaard gebleven originelen bevinden zich tussen de inleidende pagina's van *Der Fluyten Lust-hof I*.³⁷ Op die manier is in brede kring de indruk ontstaan dat de instructie tot de *Lust-hof* heeft behoord. Gerrit Vellekoop nam een facsimile op in het eerste deel van de vroegste moderne uitgave van de *Lust-hof*. Ook in latere moderne edities en

³⁴ Appendix A.1: DFL-I²(1) en UK-II¹(1).

³⁵ Appendix A.1: DFL-I²(2) en UK-II¹(3).

³⁶ Appendix A.1: UK-II¹(4) en DFL-II²(4).

³⁷ Appendix A.1: DFL-I²(1) (samengebonden met UK-II¹(1) en DFL-I³(2) (samengebonden met UK-II²(2)).

facsimile-uitgaven van de *Lust-hof* zijn reproducties te vinden.³⁸ In de literatuur wordt de *Vertoninge en onderwyzinge* eveneens geregeld met Van Eyck en *Der Fluyten Lust-hof* in verband gebracht.³⁹ Toch behoorde de instructie tot 't *Uitnemend Kabinet II*. Dat zij in twee van de drie gevallen in *Der Fluyten Lust-hof I* is beland, kan op rekening worden geschreven van boekbinders uit later tijden, die bij hun reconstructie van een kennelijk gehavend convoluut de blokfluitinstructie bij de blokfluitmuziek hebben gevoegd, wat op zich geen onlogische gedachte is.⁴⁰ De band die in Edinburgh bewaard is gebleven, heeft nog de originele staat, en bevat alle elementen in de juiste volgorde: eerst de *Lust-hof I* (2^e 1649), vervolgens het *Kabinet II* (1^e 1649) met als onderdeel van de inleidende pagina's de *Vertoninge en onderwyzinge op de hand-fluit*.

Vertoninge en Onderwyzinge op de Hand=fluit.

Om alle Toonen zuiver te blazen: Zoo ist, dat men spreekt, van ondren op; dat is: van *c* na boven toe, op-gaende.

Om *c*. te blazen: moet men alle de vingeren, met de pink en de duim toe doen.
 Om *d*. te blazen: moet men de pink op doen, de andere vingren, met de duim toe.
 Om *e*. te blazen: moet men de pink, en de vinger naest de pink op doen, voorts alle de vingren en de duim toe. een octaef, Hoger, dan de duim achter, maer half op.
 * Om *f*

AFBEELDING 32 *Vertoninge en onderwyzinge op de hand-fluit* (1649), eerste pagina

Zoals vaak wordt verondersteld dat de *Vertoninge* tot *Der Fluyten Lust-hof* behoorde, zo wordt ook Jacob van Eyck wel verantwoordelijk gehouden voor de inhoud. Als auteur moet echter Paulus Matthijsz worden aangewezen. Het valt af te leiden uit de afsluitende woorden: 'Dit uw E. behagende, zal dan alle de verborgenste, zoetste bewegingen; (die op de hand-fluit te doen zijn) aenwyzen: maer om de Verlangende niet op te houden, eyndige ick, en blyf Uw E. Dienaer P.M.' Er is een argument dat uitsluit dat Jacob van Eyck de instructie heeft geschreven. De *Vertoninge en onderwyzinge* geeft vingergrepen voor alle tonen die op de handfluit realiseerbaar zijn, met uitzondering van *cis*'/des' en *es*'/dis'. Deze zijn op een blokfluit lastig te spelen doordat ze een half gesloten vingergat vereisen en per definitie instabiel zijn. Uit *Der Fluyten Lust-hof* blijkt echter dat deze tonen er voor de virtuoos Jacob van

³⁸ Facsimile ed. Saul B. Groen; ed. Michel & Teske; NVE, ed. T. Wind.

³⁹ Zie bijvoorbeeld Anne Smith in Solum 1992: 19 en ook Powell 2002: 56-57.

⁴⁰ Dat het Amsterdamse convoluut geen originele band is, moge wel blijken uit het feit dat behalve het hoofdstemboek van 't *Uitnemend Kabinet II* ook het bijbehorende basboekje is bijgebonden, wat vanzelfsprekend in strijd is met de musiceerpraktijk.

Eyck gewoon bij hoorden. De es' komt voor in 'Excusemoy' [NVE 111], maat 12 van modo 3 (en moet waarschijnlijk ook in de omringende maten gespeeld worden waar de bronnen een e' geven). (vb. 251)

VOORBEELD 251 Van Eyck, 'Excusemoy', modo 3

De cis' wordt onder meer aangetroffen in een variatie op 'Doen Daphne d'over schoone Maeght' [NVE 3, modo 4, maat 28]. (vb. 252)

VOORBEELD 252 Van Eyck, 'Doen Daphne' [NVE 3], modo 4

Het moge duidelijk zijn dat Van Eyck de genoemde tonen in een instructie niet zou hebben overgeslagen.

Het is niet moeilijk na te voelen waarom Paulus Mattheisz zijn verzamelbundel van een blokfluitinstructie heeft voorzien. Hem wachtte de uitdaging een gedeelte van de oplage in combinatie met *Der Fluyten Lust-hof I* te verkopen. Het waren echter ongelijksoortige collecties. De *Lust-hof* was primair gericht op blokfluitisten, het *Kabinet* op violisten en gambisten. De *Lust-hof* bood solomuziek, het *Kabinet* primair ensemblemuziek. Hoe kon hij strijkers ertoe bewegen een *Fluyten Lust-hof* op de koop toe te nemen? Het antwoord is eenvoudig: door hen uit te nodigen zelf de handfluit te gaan bespelen, met behulp van de elementaire *Vertoninge*. Ten tweede: door de ongeleide solowerken van Jacob van Noordt en Johan Dixc uit het *Kabinet* als vioolmuziek te laten bestaan, maar tegelijk te suggereren (door ze te vermelden in de inhoudsopgave van *Der Fluyten Lust-hof*) dat deze stukken eigenlijk als blokfluitmuziek beschouwd moeten worden.

Omgekeerd is het interessant te zien hoe Mattheisz ook Van Eycks *Lust-hof* aantrekkelijker heeft gemaakt voor de kopers van het *Kabinet*. Deze consumenten zullen primair geïnteresseerd zijn geweest in ensemblemuziek. Waarschijnlijk om aan die behoefte te voldoen, voegde de muzikuitgever aan Van Eycks *Lust-hof I* vijf duetten toe. De titelpagina van de *Lust-hof* voorzag hij van de wervende tekst 'en versheyden stukken om met 2 Boven-zangen te gebruiken'. Deze duetten zijn, zoals we hebben gezien, vrijwel zonder uitzondering bewerkingen van solovariaties uit diezelfde *Lust-hof*.⁴¹ We hebben Paulus Mattheisz ontmaskerd als de meest waarschijnlijke 'kwade' genius achter deze bewerkingen. Nu wordt extra duidelijk waarom de stukken in *Der Fluyten Lust-hof I* zijn opgenomen.

Op deze slimme manieren moest de strijkende afdeling van Mattheisz' cliëntèle kennelijk over de streep worden getrokken. Of zij nu aan de verkapte uitnodiging om blokfluit te gaan spelen gehoor gaven of niet, doet overigens nauwelijks ter zake. Van

⁴¹ 8.6.

Eycks *Lust-hof* was immers ‘dienstigh voor alle Konstlievers tot de Fluit, Blaes- en allerley Speel-tuigh’. Ook strijkers konden zich aan Van Eycks virtuoze variatiekunst laven.

Der Fluyten Lust-hof was in de eerste plaats een speelboek, geen leerboek. Maar in de praktijk zal het dus anders zijn uitgepakt. Van eenvoudige thema’s tot duizelingwekkende variaties: de werken bevatten voor elk wat wils, op alle denkbare niveaus. Op al die denkbare niveaus zal de muziek van Jacob van Eyck en ‘de anderen’ ook gebruikt zijn. Een in Brussel bewaard gebleven exemplaar van *Der Fluyten Lust-hof I* (³ca.1656) toont het aan.⁴² Een zeventiende-eeuwse hand is in modo 2 van ‘Psalm 68’ begonnen de notennamen onder de balk te schrijven. (afb. 33) Dit is vanzelfsprekend niet de activiteit van een virtuoos geweest.

AFBEELDING 33 Van Eyck, ‘Psalm 68’, begin [DFL-I (³ca. 1656)].
Exemplaar: Brussel, Koninklijke Bibliotheek Albert I

9.6. *'t Uitnemend Kabinet I* (²[1654])

In 1654 kreeg *'t Uitnemend Kabinet I* een tweede druk, net als *Der Fluyten Lust-hof II*. Beide drukken ondergingen geen wezenlijke veranderingen ten opzichte van hun voorgangers. Wel lijkt het er sterk op dat Paulus Matthijsz heeft geprobeerd te verbergen dat hij van het *Kabinet I* een nieuwe editie had vervaardigd. Op de titelpagina's ontbreekt een jaartal, en de opdracht aan Pieter Pers en Kornelis Kist bleef de datering van 1 april 1646 dragen. Dat deze tweede druk in het jaar 1654 gedateerd kan worden, laat het watermerk zien. De noten werden gedrukt op papier van hetzelfde type als de gedateerde tweede druk (1654) van *Der Fluyten Lust-hof II*.⁴³

⁴² Appendix A.1: DFL-I³(2).

⁴³ Er is derhalve geen reden om deze druk 'ca. 1655' als datering te geven, zoals gedaan door Rasch en Van Baak Griffioen. Zie Rasch 1972: 160 en Van Baak Griffioen 1991: 47.

9.7. 't *Uitnemend Kabinet II* (ca. 1656)

Toen omstreeks 1656 't *Uitnemend Kabinet II* een tweede druk kreeg en *Der Fluyten Lust-hof I* een derde, waren beide boekjes ongedateerd. In de nieuwe druk van het *Kabinet II* doen zich enkele veranderingen voor ten opzichte van de eerste. We zagen hoe Matthijsz aanvankelijk tien 'Petits Branles' met een bas publiceerde, en bij Van Noordts variaties op de eerste vijf 'Branles' de opmerking plaatste dat hierbij de bas van de ongefigureerde versies gespeeld kon worden. In de tweede druk liet hij de melodieën van de eerste vijf 'Petits Branles' vervallen om deze te vervangen door de van variaties voorziene 'Petits Branles' van Jacob van Noordt, waardoor deze aan een bas vastgeklonken kwamen te zitten (die er dus niet bij paste!). Omdat de gefigureerde 'Petits Branles' meer ruimte in beslag namen dan de ongefigureerde, trad een verschuiving op in de foliëring. Op de plaats waar in de eerste druk de vijf gefigureerde 'Petits Branles' van Van Noordt hadden gestaan, drukte Matthijsz twee nieuwe solowerken van dezelfde componist:

Jacob van Noordt	Praeludium	fol. 32ab
Jacob van Noordt	Repicavan	fol. 33ab

Waarschijnlijk heeft Matthijsz opnieuw geprobeerd de twee boekjes in samengebonden staat te verkopen: 't *Uitnemend Kabinet II* ging weer vergezeld van de blokfluitinstructie, die deze keer *Vertooninge [sic] en onderwyzinge op de hand-fluit* heette.⁴⁴ Het is mogelijk dat Paulus Matthijsz de constructie met de gedeelde inhoudsopgave opnieuw heeft toegepast, maar zekerheid hieromtrent valt niet te krijgen. Alle drie originelen van *Der Fluyten Lust-hof I* (ca.1656) bevatten een inhoudsopgave die de solowerken uit het *Kabinet II* onvermeld laat, zoals de drie originele exemplaren van 't *Uitnemend Kabinet II* een register bevatten waarin hun eigen solowerken zijn opgenomen. Een basboekje van de tweede druk van 't *Uitnemend Kabinet II* is niet bewaard gebleven.

9.8. Een derde deel van 't *Uitnemend Kabinet*?

De *Vertoninge en onderwyzinge op de hand-fluit* neemt drie pagina's in beslag. Van het dubbelfolio bleef dus één pagina over. Deze gebruikte Paulus Matthijsz voor een *Vertooninge op de dwars-fluit wat de onderste G is*, die slechts de afbeelding van een dwarsfluit op g bevat en een overzicht van de tonen die erop kunnen worden geblazen. Hierbij staat gedrukt: 'Men zal de Lief-hebbers in 't Derde-deel naerder onderrichtinge stellen.'⁴⁵ Kennelijk koesterde de uitgever plannen voor een volgend deel van het *Kabinet*.

Onder aan de pagina meldde Paulus Matthijsz in een 'Aen de Lief-hebbers' wat hij op stapel had staan. Mogelijk lichtte hij hier een tipje van de sluier op betreffende dit derde deel, al wordt de dwarsfluit niet genoemd en kan slechts een gedeelte van het repertoire voor dit instrument bestemd zijn geweest:

⁴⁴ De enige bron van deze *Vertooninge* bevindt zich in Brussel. Zie Appendix A.1: UK-II²(2).

⁴⁵ Dit bevestigt tevens dat de *Vertoninge* bij een tweede deel hoorde en niet bij een eerste, bij 't *Uitnemend Kabinet II* derhalve en niet bij *Der Fluyten Lust-hof I*.

Ik zal met de eerste gelegenheit, eenige stukken voor de Knie en Arm-fiool uitgeven, als mede eenige stukken, die op de Verstemde manier gesteld zyn, en dat op menigerhande manier; vermakelyk om te spelen; door-dien de halve-tonen, Mi Fa ofte Ci Ut, door de verstemminge van de Arm en Knie-fiolen, op vremde plaetsen komen, te vervallen. Daer benefens een klaer bewys, op wat manier zulks geschiet; Op dat, wanneer de Kunst-lievers, eenige Couranten, Balletten, All. &c. ter handt gesteld worden, voort zullen weten, op wat verstemminge datze kunnen gebracht worden.

Met een aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid is het plan om tot een derde deel te komen nooit gerealiseerd. Elk spoor ervan ontbreekt. Na 1649 is Matthijsz de reeks tweelinguitgaven in een regelmatig patroon blijven voortzetten, waarbij het eerste deel van de *Lust-hof* gelijktijdig met het tweede van het *Kabinet* het licht zag, en het tweede deel van de *Lust-hof* met het eerste deel van het *Kabinet*. Een eventueel derde deel zou zich buiten dit stelsel hebben geplaatst. Op zich is dit niet onmogelijk. Maar toen Matthijsz omstreeks 1656 de *Lust-hof I* en het *Kabinet II* hun laatste druk gaf, bevatte de vierde pagina van de blokfluitinstructie de gedane beloften nog steeds, waaruit geconcludeerd kan worden dat van de plannen nog niets was terechtgekomen. In het voorjaar van 1657 overleed Jacob van Eyck. Datzelfde jaar nog stapte Matthijsz in een nieuw project: *'t Konstigh speeltooneel* van Pieter Meyer, een collectie van werken voor viool en bas die in drie delen zou verschijnen.⁴⁶ Deze verzameling werd in het sexto-oblongformaat gedrukt, gelijk *Lust-hof* en *Kabinet*, en kan in zekere zin als opvolger van de tweelinguitgaven worden beschouwd.

---

⁴⁶ Zie Rasch 1990.

